

Anton Gerard van Hamel (1842-1907)

Van Waals predikant en voorstander van een ‘atheïstisch christendom’ tot de eerste hoogleraar Frans in Nederland

HANS TRAPMAN

Honderd jaar geleden overleed Anton Gerard van Hamel, Waals predikant te Leeuwarden en Rotterdam (1868-1879) en hoogleraar Frans te Groningen (1884-1907).¹ In beide hoedanigheden verdient hij belangstelling. Als aanhanger van de ‘moderne’ – men zou nu zeggen: vrijzinnige – theologie was Van Hamel een van de tientallen predikanten die in de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw hun ambt neerlegden, omdat zij beseften dat hun opvattingen zich te ver van kerk en christendom verwijderd hadden. De meesten vonden een nieuw bestaan in het onderwijs of de journalistiek.² Conrad Busken Huet legde zijn ambt neer in 1862, Allard Pierson in 1865, Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Van Hamel in 1879 – om de bekendste namen te noemen. Domela Nieuwenhuis nam afscheid van de Evangelisch-Lutherse Kerk en koos voor een leven van sociaal-politieke actie. Huet, Pierson en Van Hamel verlieten de Waalse Gemeenten (Eglises Wallonnes), de kleine Franstalige tak van de Nederlandse Hervormde Kerk; zij zochten hun heil in de wereld van kunst en letteren.

Het bijzondere van Van Hamel is zijn concept van een ‘atheïstisch christendom’. Dit ging zelfs de meeste moderneren te ver, al heeft Van Hamel een paar jaar lang gedacht dat zijn opvattingen binnen de kerk een plaats zouden kunnen vinden. Uitzonderlijk is ook dat hij na zijn aftreden een tweede studie begon: romaanse filologie te Parijs. Op basis van deze opleiding kon hij als hoogleraar te Groningen de grondlegger worden van de romaanse filologie in Nederland.

Waals predikant

Anton Gerard van Hamel³ [afb.1] werd op 17 januari 1842 te Haarlem geboren als zoon van de Waalse predikant Joost Adriaan van Hamel.⁴ Anton Gerard

1 Zie J. Engels, ‘Zeventig jaar Nederlandse Romanistiek (1884-1954)’, *Levende Talen* (1954) 254-272.

2 Zie David Bos, *In dienst van het Koninkrijk. Beroepsontwikkeling van hervormde predikanten in negentiende-eeuws Nederland* (Amsterdam 1999) 218-219, 273-283.

3 Voor leven en werk zie vooral J.J. Salverda de Grave, *Levensberichten (...) van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (Leiden 1908) 1-66; voorts J.P. de Bie, J. Loosjes e.a., *Biographisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland* 3 (Den Haag z.j.) 472-477; J. Trapman, *Biografisch Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme* 6 (Kampen 2006) 110-112; *Nederland's Patriciaat* 6 (1915) 405-406 (addendum bij 141). Grote dank ben ik verschuldigd aan drs. B.A. van

Afb. 1 Anton Gerard van Hamel. Portret afkomstig uit Dix années de culture française en Hollande [ed. G.L. de Vries Feyens], (Amsterdam 1930), tegenover titelpagina.

had een tweelingbroer Gerard Anton, die later hoogleraar strafrecht werd aan de Universiteit van Amsterdam. In Groningen, waar zijn vader in 1850 beroepen was, volgde de jonge Van Hamel de lagere en de Franse school en het Gymnasium. Hij studeerde daar ook theologie; kandidaats- en doctoraal examen deed hij in 1863.⁵ Hij vertrok vervolgens naar Genève en Parijs, om zich – zoals in de Waalse Gemeenten gebruikelijk was – in een Franstalige omgeving voor te bereiden op het predikantschap. Daarna studeerde hij nog een jaar in Leiden (1864-1865), waar zijn vader in 1863 beroepen was. Inmiddels was hij geheel voor de moderne theologie gewonnen. Na hulpprediker te zijn geweest in Brussel en Leiden, werd hij in 1868 beroepen te Leeuwarden. In dat jaar trouwde hij met Jeanne van Goens, dochter van F.C.J. van Goens, Waals predikant te Leiden. Zij overleed reeds in 1870. In de sombere tijd die daarop volgde vond Van Hamel vooral steun bij zijn oudere vriend L.W.E. Rauwenhoff, hoogleraar aan de Leidse theologische faculteit.⁶ Hij bezocht Rauwenhoff regelmatig te Leiden en op het landgoed Tongeren, vergezelde hem af en toe op een korte reis en onderhield met hem een correspondentie⁷ waarin hij zich kon uitspreken over alles wat hem bewoog, ook het meest persoonlijke.

Als jong predikant te Leeuwarden schreef hij Rauwenhoff herhaaldelijk dat hij twijfelde aan de zin van zijn ambt en misschien eens moest uitzien naar een an-

Hamel te Den Haag, die mij kopieën ter hand stelde van 90 brieven die van Hamel tussen 1870 en 1882 schreef aan L.W.E. Rauwenhoff, en van een brief van Matthias de Vries aan Van Hamel d.d. 14-4-1884.

⁴ Joost Adriaan van Hamel, 1810-1885, zie A.G. van Hamel, 'Nécrologie. M. Joost Adriaan van Hamel', *Bulletin de la Commission pour l'Histoire des Eglises Wallonnes* 2 (1887) 401-403.

⁵ Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (hierna RHC Gra), toegangnr. 46, Handelingen van de godgeleerde faculteit der Hoogeschool van Groningen 1825-1919, inv.nr. 579, ad 18-1-1863 en 15/16-9-1863.

⁶ Zie P.L. Slis, *L.W.E. Rauwenhoff 1828-1889. Apologeet van het modernisme. Predikant, kerkhistoricus en godsdienstfilosoof* (Kampen 2003).

⁷ Zie noot 3.

dere functie.⁸ Dikwijls putte hij kracht uit zijn eigen preken, al vroeg hij zich daarna soms weer af of zijn godsdienstige bezieling niet op inbeelding ('imaginatie') beruiste.⁹ Voor zijn gemeenteleden bleef zijn onzekerheid verborgen. Behalve in de Waalse gemeente preekte hij ook in de gevangenis. Hij hield lezingen in Leeuwarden en elders, redigeerde sedert 1871, aanvankelijk samen met J.P. de Keyser, het *Godsdienstig Album* en hield zich bezig met fysica en chemie. Hij had het zo druk dat er niets kwam van zijn plan een proefschrift te schrijven.¹⁰

Na vier jaar werd Van Hamel beroepen te Amsterdam en Rotterdam.¹¹ Hij koos voor Rotterdam, waar hij van 1872-1879 als een van de drie Waalse predikanten werkzaam zou zijn. Uit zijn briefwisseling met Rauwenhoff blijkt dat hij bij voorbaat al tegen zijn nieuwe werkkring opzag: 'Het is de question religieuse in verband met mijne kerkelijke positie die mij geweldig drukt'.¹² Op 28 maart 1872, kort voor zijn intrede op 21 april, schrijft hij bijvoorbeeld: 'Ik zie mijzelf met een paar jaar als een dolende ridder rondzwerven, zonder kerk, zonder geloof, misschien wel met een handwerk'. De reden waarom hij toch 'rustiger' naar Rotterdam zou gaan, was dat hij een nieuw geluk had gevonden bij Elisabeth (Elise) de Kok. Hij had haar in Bolsward ontmoet toen hij daar een Nutslezing hield;¹³ het huwelijk vond plaats op 30 april 1873. Van Hamel was geliefd en gold als een zeer goed spreker. De bezwaren echter die hij al in Leeuwarden koesterde tegen de kerk als organisatie en tegen sommige aspecten van de moderne theologie, waren alleen maar sterker geworden.

Godsdienst zonder metafysica

Zoals bekend verwierpen alle theologen die zich 'modern' noemden (de 'modernen') de traditionele leer omtrent openbaring en schriftgezag.¹⁴ Zij bestreden het supranaturalisme met zijn geloof aan wonderen die zouden getuigen van een bijzonder ingrijpen Gods. Maar waarop diende de godsdienst dan gefundeerd te worden? Daarover waren de modernen het onderling niet eens. Grofweg gezegd zijn er drie benaderingen te onderscheiden. Men kon zijn uitgangspunt kiezen in de rede, in het godsdienstige gevoel, of in het ethisch besef. Voor een aantal modernen, onder wie Van Hamel, hadden de eerste twee methoden, waaraan men de namen van de Leidse theoloog J.H. Scholten en de Utrechtse filosoof C.W. Opzoomer kan verbinden, afgedaan. Het leek hun niet langer mogelijk in de geest van Scholten langs rationeel-speculatieve weg op te klimmen tot de zekerheid van een godsbegrip. Evenmin konden zij de vaste grondslag voor een wereldbe-

8 Zie bijv. Van Hamel aan Rauwenhoff, 18-9-1870; 3-6-1871; 15-2-1872.

9 Van Hamel aan Rauwenhoff, 29-5-1870; 18-9-1870 ('imaginatie'); 26-6-1871.

10 Van Hamel aan Rauwenhoff, 25-11-1870; 9-1-1872.

11 Van Hamel aan Rauwenhoff, 8-9-1871.

12 Van Hamel aan Rauwenhoff, 15-2-1872.

13 Van Hamel aan Rauwenhoff, 28-3-1872.

14 Zie voor de moderne theologie nog steeds K.H. Roessingh, *Het Modernisme in Nederland* (Haarlem 1922); id., 'Het Modernisme', in K.H. Roessingh, *Verzamelde Werken*, ed. G.J. Heering, 4 (Arnhem 1927), 1-385 (een uitgebreide en geannoteerde versie van voorgaande publicatie).

schouwing vinden in een specifiek godsdienstig gevoel dat in de mens aanwezig zou zijn. Dus alleen de derde weg bleef over: de ethische. Vandaar de benaming ‘ethische moderneren’¹⁵ (scherp te onderscheiden van de ‘ethische’ of ‘ethisch-ire-nische’ richting die binnen de Nederlandse Hervormde Kerk het dogmatische midden vertegenwoordigde). Reeds de doopsgezinde Amsterdamse theoloog S. Hoekstra had het accent gelegd op het zedelijk-idealistisch streven van de mens, en daarin de enig mogelijke grondslag gezien voor godsdienstig geloof.

Binnen de kring van de ethische moderneren stond de vraag ter discussie of het ethisch streven van de mens op enigerlei wijze metafysisch verankerd was. Was er een verband tussen de menselijke aspiraties en het universum, de wereldorde, God? Dit verband werd door de meesten aangenomen, door sommigen in het midden gelaten, maar door Van Hamel ontkend. Kon er dan nog sprake zijn van godsdienst?

Het belangrijkste, in elk geval meest spraakmakende artikel dat Van Hamel als theoloog publiceerde was zijn verhandeling over ‘godsdienst zonder metafysica’, de neerslag van een voordracht gehouden in de jaarlijkse vergadering van moderne theologen in april 1874.¹⁶ Deze vergaderingen vonden sedert 1866 plaats en vormden het forum bij uitstek waar moderne theologen hun standpunten naar voren brachten. Van Hamel betoogde dat het ethisch idealisme (de ‘levensrichting’) wel tot een bepaalde metafysische wereldbeschouwing kon leiden, maar dat deze in feite niets anders was dan ‘de terugkaatsing van de levensrichting op het breede scherm der wereldorde’.¹⁷ Godsdienst is toewijding aan het levensideaal dat men voor het hoogste houdt. Daar kunnen bijvoorbeeld Apollo en Minerva deel van uitmaken. Maar daarboven staat de heilige macht die door Jezus ‘de hemelse Vader’ genoemd werd. Wie de levensrichting van Jezus huldigt heeft het wezen van het christendom behouden; zedelijk idealisme is de moderne vorm van aanbidding van de hemelse Vader.¹⁸

Van Hamel geloofde niet in het objectieve bestaan van de beelden die door de fantasie gecreëerd worden en hechte daaraan alleen een psychologische betekenis. Hij meende dat er in de kerk voor een dergelijke opvatting ruimte zou moeten zijn. Ruimte dus voor een opvatting die hij zelf omschreef als ‘een geheel en al antidogmatische, ja “atheïstische” nuance van godsdienst en christendom’.¹⁹ Het woord ‘atheïstisch’ staat weliswaar tussen aanhalingstekens (Van Hamel zou hier later op wijzen), maar ook dan blijft het een term die men van een dienstdoend predikant niet direct verwacht.

De vermaarde Leidse oudtestamenticus Abraham Kuenen, een voorman van de moderne richting en redacteur van het *Theologisch Tijdschrift* waarin Van

15 Voor de ‘ethische moderneren’ zie Roessingh, *Het Modernisme*, 151-161 en vooral Idem, ‘Het Modernisme’, 325-337. Voor een kritisch overzicht van de discussies binnen de kring der ethische moderneren, gezien vanuit rooms-katholiek standpunt, zie F. Smit, ‘Godsdienstbegrip onzer moderneren’, *Stu-dien op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied*, N.R., jg. 19, dl. 27 (1887) 257-332.

16 ‘Godsdienst zonder metafysica’, *Theologisch Tijdschrift* 8 (1874) 477-509.

17 Idem, 500.

18 Idem, 502.

19 Idem, 507.

Hamel zijn beschouwing had geplaatst, toonde zich geschokt door diens ‘positivistische’ opvattingen.²⁰ Kuenen merkte op dat alleen het bezit van idealen iemand nog niet godsdienstig maakt; er moet iets bij komen, namelijk de erkenning van een hogere macht van wie de mens zich afhankelijk weet. Dit element ontbreekt in geen enkele godsdienst. Goden zijn altijd meer dan pure reflecties van de levensrichting. Men moet van Jezus geen voorloper maken van Feuerbach,²¹ de Duitse filosoof die God beschouwde als een projectie van de mens.

Voor de ethische moderneren die Kuenen kende, was God altijd een reële macht (ook al vinden zij hem niet in natuur of geschiedenis), maar voor Van Hamel en de zijnen was hij alleen nog een weerspiegeling van hun eigen beeld. Gemeten aan het historisch verschijnsel godsdienst mag hun opvatting daarom geen godsdienst meer heten. De ‘positivistische’ moderneren – lees steeds Van Hamel, want hij had nauwelijks medestanders – probeerden de godsdienst weliswaar te redden door haar los te maken van alle bespiegeling en metafysica, maar in feite kwam dit neer op een ‘snelwerkend uithongeringssysteem’.²² Wat zij overhielden was aan de ene kant positivisme, aan de andere kant een aantal poëtische symbolen die niet meer waren dan producten van de menselijke verbeeldingskracht.

Atheïsme met of zonder aanhalingstekens?

Van Hamel kreeg gelegenheid op deze afwijzende kritiek van Kuenen te reageren. Een punt van zijn uitvoerige ‘Toelichting en antikritiek’²³ verdient in het bijzonder de aandacht. Kuenen was gevallen over Van Hamels verdediging van een ‘atheïstische’ nuance van godsdienst en christendom, en had daar twee uitroepetekens bij gezet. Van Hamel verweet Kuenen er geen rekening mee te houden dat hij woord ‘atheïstische’ tussen aanhalingstekens had geplaatst. Dat had hij gedaan om zijn tegenstanders, die zijn verwerping van het theïsme zouden interpreteren als atheïsme, de wind uit de zeilen te nemen. Van Hamel vervolgt: ‘Daar ik de geheele tegenstelling waaruit dat woord “atheïsme” ontstaan is, voor onzuiver en onjuist houd op het gebied van den godsdienst, zoo kon ik er niet het minste bezwaar in hebben het aanhalenderwijze te gebruiken.’²⁴

Voor Kuenen was een levensrichting niet genoeg; er moest iets bij komen om van godsdienst te kunnen spreken. Van Hamel gaf dit toe, maar wat erbij moest komen, zocht hij in de levensbehoefte zelf. Het ging hem om de intensiteit daarvan, om de *absolute waarde* die de mens aan zijn levensrichting toekent. Hij meende dat op die manier ‘uit hetgeen vroeger godsdienst heette, het beste is behouden’.²⁵

20 ‘De godsdienst, de wetenschap en het leven’, *Theologisch Tijdschrift* 8 (1874) 617-648.

21 Idem, 628.

22 Idem, 638.

23 ‘Toelichting en antikritiek’, *Theologisch Tijdschrift* 9 (1875) 238-260.

24 Idem, 241, n.1.

25 Idem, 248-253.

In zijn 'Toelichting en antiekritiek' herinnerde Van Hamel eraan dat hij een paar jaar tevoren in het *Godsdienstig Album* iets over het begrip 'atheïsme' had gezegd.²⁶ Hij deed dit, zij het onopvallend, in een artikel over een roman die dat jaar verschenen was in *De Gids*.²⁷ Het betreft *Hilda*, geschreven door 'Constantijn', het pseudoniem van mevrouw M.P.W.C. van der Does-Scheltema. In deze ideeënroman wordt het onkerkelijk standpunt, evenals in Allard Piersons *Adriaan de Mérial*, vertegenwoordigd door een arts, in dit geval dr. Kroner. Over hem wordt in de roman gezegd: 'Ja, de Dokter is den Rubicon overgetrokken. Waar wij nog twijfelend vragen, heeft hij met het geloof gebroken en staat hij op atheïstisch gebied'.²⁸ Kroner zelf vertrouwt de hoofdpersoon het volgende toe:

Want geloof me, Hilda! zoo spoedig men den persoonlijke God opgeeft, komt men, als men door durft denken, tot Atheïsme. Op atheïstisch gebied wordt het godsbegrip tot zijnen waren kring, tot het idee teruggebracht. Het hoogste wat de mensch zich denken kan, noemt hij God; maar die gods-idee is niet anders dan eene denkbeeldige verplaatsing van 's menschen hoogste zelfbewustzijn in de ruimte buiten hem, en blijft dus eene menschelijke, dat is feilbare, begripsvoorstelling van het ideaal, dat hij zich denken kan.²⁹

De schrijfster vond de termen 'atheïsme' en 'atheïstisch' bij nader inzien blijkbaar te cru, want in de afzonderlijke uitgave die in 1872 verscheen heeft zij ze vervangen door 'naturalisme' en 'naturalistisch'.³⁰ Maar Van Hamel ging in zijn artikel 'De tocht over den Rubicon' nog uit van de oorspronkelijke versie. De term 'atheïsme' blijkt hem overigens in het geheel niet af te schrikken, want hij beschouwt het gebruik daarvan in positieve of negatieve zin als een 'kolossaal misverstand'. Het is niet van belang of men het bestaan van God (een woord met vele betekenissen) erkent dan wel ontkent, het gaat erom of men hogere idealen nastreeft: dat is voor Van Hamel godsdienst. De keuze waarvoor het leven ons stelt is die tussen idealisme en het 'platte en verderfelijke realisme'.³¹ Men kan hieruit concluderen dat Van Hamel in 1874 de aanhalingstekens rond het woord 'atheïsme' even goed had kunnen weglaten; zijn betoog zou er niet wezenlijk door veranderd zijn.

Afscheid van het ambt

In de laatste maanden van het jaar 1877 raakte Van Hamel overspannen, hetgeen een verblijf in Zwitserland noodzakelijk maakte. Zijn vrouw Elise vergezelde hem. In januari 1878 deelde hij Rauwenhoff mee dat zijn genezing nog wel een jaar in beslag kon nemen. Hij was bang dat hij voorgoed van elke intel-

26 Idem, 241, n.1.

27 'De tocht over den Rubicon', *Godsdienstig Album* (1871) 367-380. De roman verscheen in *De Gids* 1871, IV, dec., 379-491.

28 Idem, 388.

29 Idem, 412.

30 *Hilda* (Amsterdam 1872) 15, 52. Van Hamel attendeert op deze wijziging in 'De tocht', 368.

31 'De tocht', 376, 379-380.

lectuele arbeid zou moeten afzien.³² Zijn toestand bleek toch minder ernstig dan hij vreesde; hij was bijvoorbeeld nog wel in staat Italiaans te leren.³³ Eind juli kon hij zijn werk in Rotterdam voorzichtig hervatten. Hij vond dat de Waalse gemeente nu recht had op zijn volledige inzet en besloot zich een jaar lang niet te laten afleiden door zijn intellectuele scrupules.³⁴

Hij slaagde hier redelijk in, al ging het besef van de onzuiverheid van zijn positie hem steeds meer benauwen. Eindelijk nam hij dan toch het besluit zijn ambt neer te leggen. Hij hield twee preken ten afscheid, op 19 oktober en op 30 november 1879.³⁵ In de eerste preek wees hij erop dat in politiek en diplomatie aanpassingen en compromissen onvermijdelijk zijn, maar op het terrein van de godsdienst gelden alleen waarheid en oprechtheid; het Ideaal moet zuiver blijven. Van Hamel stond nog wel sympathiek tegenover ‘les grands principes spirituels du christianisme libéral’,³⁶ maar in de kerk voelde hij zich niet meer thuis, al had zijn kerkeraad hem altijd vrij gelaten. Hij eindigde met een toespel op een recent financieel schandaal dat zich in Rotterdam had voorgedaan: daar was sprake geweest van een fictief kapitaal. Hij doelde ongetwijfeld op de affaire-Lodewijk Pincoffs, die in 1879 op grote schaal gefraudeerd bleek te hebben en naar Amerika was gevlucht.³⁷ Zoiets diende in het geestelijk leven zeker uitgesloten te zijn. De waarheid is een heilige en strenge macht, in religieuze zin goddelijk te noemen. ‘Zich voor haar te buigen is dus nog altijd een vorm van aanbidding’, aldus Van Hamel.³⁸

In zijn laatste preek, gehouden op 30 november, herinnerde hij zijn hoorders aan de bijbelpassage waarmee hij zeven jaar eerder zijn ambt in Rotterdam had aanvaard, het verhaal van Jezus’ gesprek met de Samaritaanse vrouw (Joh. 4: 20-24). Hierin gaat het om de aanbidding ‘in geest en waarheid’ – een in moderne kringen geliefd thema. Van Hamel verbond hiermee de gedachte dat men boven het dilemma ‘kerk of maatschappij’ uit moest stijgen. Aan beide zijden moest er in geest en waarheid gewerkt worden aan de vooruitgang van de mensheid. Al woonden de gemeente en hijzelf niet meer in hetzelfde dal, aan beide kanten streven zij naar dezelfde top, de hoogten van het ideaal. ‘Que les hauteurs de l’idéal soient toujours le rendez-vous de nos esprits et de nos coeurs!’³⁹

Kort voor zijn afscheid, op 29 september 1879, promoveerde hij aan de theologische faculteit in Groningen bij F.W.B. van Bell op een dissertatie met de titel *Proeve eener kritiek van de leer der goddelijke voorzienigheid*. Hierin omschreef hij de positie die hij innam als ‘ethisch-kritisch’; theologen als S. Hoek-

32 Van Hamel aan Rauwenhoff, 27-1-1878 (vanuit Montreux).

33 Van Hamel aan Rauwenhoff, 13-3-1878 (vanuit Genève).

34 Van Hamel aan Rauwenhoff, 16-7-1879.

35 *Ma démission et mes adieux. Deux Sermons prononcés dans le temple de l’Eglise Réformée Wallonne de Rotterdam, le 19 Octobre et le 30 Novembre 1879 par A.G. van Hamel, docteur en théologie, ancien pasteur de cette église* (Rotterdam 1879).

36 *Ma démission*, 13.

37 Zie P.Th. van de Laar, ‘Pincoffs. Van succesvol koopman tot fraudeur’, *De Negentiende Eeuw* 28 (2004) 18-38.

38 *Ma démission*, 19: ‘S’incliner devant elle est donc encore une forme d’adoration’.

39 Idem, 40.

stra, I.J. (le Cosquino) de Bussy, A. Kuenen, L.W.E. Rauwenhoff en C.P. Tiele rekende hij tot de 'ethisch-speculatieven'.⁴⁰ Naar Van Hamel zelf in het voorwoord meedeelde was het proefschrift in haast geschreven en had de meerderheid van de faculteit bezwaar tegen zijn opvattingen.⁴¹ De faculteit twijfelde blijkbaar niet aan de wetenschappelijke kwaliteit van het proefschrift, want zij beoordeelde het met een 'magna cum laude'.⁴²

Van Hamel heeft zijn afscheid van de kerk nooit betreurd. Slechts sporadisch kwam hij in latere jaren terug op de thema's die hem als predikant zozeer geboeid hadden. Zo besprak hij twee jaar nadat hij zijn ambt had neergelegd in *Los en Vast* een somber Frans dichtwerk over de ondergang van de goden, uitlopend op de val van Christus. Van Hamel zag het verloop van de geschiedenis als minder tragisch: de oude goden zijn niet echt gestorven. Apollo leeft voort in de concertzalen, Pallas Athene leeft in wijsheid en poëzie, Zeus en Jahweh leven voort in de eerbied voor het majestueuze en het heilige. Evenzo kon het Christus-ideaal voortleven, ook bij hen die 'in filosofischen zin misschien wel atheïsten zijn'.⁴³

Nog een jaar later maakte hij tegenover Rauwenhoff de balans op van zijn geestelijke ontwikkeling. Voor kerkelijke en theologische zaken was zijn interesse vrijwel verdwenen. De gedachte dat de moderneren een toekomst hadden binnen de kerk was een illusie; de kerk behoorde aan de gematigde orthodoxie, en dat was billijk. Hij zag nu in dat de consequent-moderne gedachte van een godsdienst zonder metafysica binnen een kerk niet paste. Naar aanleiding van de pessimistische filosofie van Eduard von Hartmann, die toen in de mode was, schreef Van Hamel:

Gij zegt dat hij zulk een wonderlijke metafysica heeft. Maar hij heeft er in ieder geval een, en dus een basis voor zijn godsdienst. Want – waar is nu de A.G.v.H van 'godsdienst zonder metafysica' gebleven? – ik geloof niet dat de godsdienst het ooit zonder metafysica gesteld heeft noch ooit zal kunnen stellen.⁴⁴

Studie romanistiek in Parijs

Na zijn aftreden als predikant begon Van Hamel, op 37-jarige leeftijd, een nieuw leven. Hij ging Romeanse filologie studeren in Parijs, een periode die inclusief een Berlijns intermezzo vier jaar zou duren. Zijn leermeesters waren de beroemde romanist Gaston Paris, die hij zijn gehele leven dankbaar is gebleven, Paul Meyer en Arsène Darmesteter. Hij volgde onderwijs aan de Ecole Pratique des Hautes Etudes, de Ecole des Chartes (de Hogere Archiefschool), de Sorbonne en het Collège de France. In 1881-1882 studeerde hij bij de roma-

⁴⁰ *Proeve*, 14, 95-101

⁴¹ *Proeve*, voorwoord (ongepagineerd).

⁴² RHC GrA, Handelingen godgeleerde faculteit, inv. nr. 579, ad 29-9-1879.

⁴³ "De val van den Christus", *Los en Vast* (1881) 405-431; zie m.n. 427-428. Het betreft James Darmesteter, *La chute du Christ* (Parijs 1879).

⁴⁴ Van Hamel aan Rauwenhoff, 3-12-1882.

nist Adolf Tobler ('droog maar heel knap'⁴⁵) in Berlijn. Hij deed dit op aanraden van Gaston Paris en W.J.A. Jonckbloet,⁴⁶ sedert 1877 hoogleraar te Leiden in de Nederlandse taal- en letterkunde en een tevens kenner van het oudfrans.

Wanneer hij zich bezon op zijn toekomst hoopte hij vaag op een professoraat,⁴⁷ maar hij was zo nodig bereid om leraar aan een middelbare school te worden.⁴⁸ Of hij zou misschien als 'homme de lettres' in Parijs blijven wonen. In elk geval leek het hem verstandig veel aandacht te besteden aan de linguïstiek. Busken Huet, met wie Van Hamel in Parijs regelmatig contact had, zag hier niets in; men kon zich beter uitsluitend verdiepen in de Franse literatuur. Op dit terrein bestond echter geen goede opleiding; ieder moest hier zijn eigen weg zoeken.⁴⁹

Uit een brief die Van Hamel op 22 maart 1880 schreef aan Rauwenhoff blijkt echter dat hij nu wist wat hem te doen stond. Jonckbloet had hem ervan overtuigd dat, om een positie in het Hoger Onderwijs te verwerven, studie van zowel taal- als letterkunde noodzakelijk was, en Gaston Paris had hem aangeraaden zich te toe te leggen op het maken van een wetenschappelijke teksteditie.

Zulk een studie zou mij dadelijk zekere aanspraken geven. En, indien de nieuwe talen in Nederland ooit een serieus voorwerp van wetenschappelijke beoefening zullen worden, dan moeten ze op die manier worden behandeld, gelijk dit in Duitsland aan bijna alle universiteiten geschiedt. Een algemeene leerstoel voor 'moderne taal- en letterkunde en kunstgeschiedenis' zal nooit aan de eischen der wetenschap kunnen voldoen. Dat is te veel voor één mensch. Zelfs zal het onmogelijk blijken de moderne talen te combineren. Voor Duits en Engels gaat dit nog. Maar aan het Frans en de Romaansche talen behoort een afzonderlijke plaats te worden ingeruimd. Zoo moet het worden, of het worde niet.

Aan deze principes zou Van Hamel krachtig vasthouden. Hij zag in een eventueel hoogleraarschap van Busken Huet te Leiden geen bedreiging. Hij verwachtte dat Huet zich in dat geval vooral aan de kunstgeschiedenis zou wijden, 'gelijk Pierson te Amsterdam'.⁵⁰ Allard Pierson was in 1877 aan de nieuwe Amsterdamse universiteit benoemd tot hoogleraar in de esthetica, de kunstgeschiedenis en de moderne talen.⁵¹

Intussen ontwikkelde Van Hamel zich door hard werken tot een filoloog van formaat, die aan de hoge maatstaven van Gaston Paris wist te beantwoorden. Op 3 september 1881 berichtte hij zijn vertrouwde vriend Rauwenhoff, dat Jonckbloet hem eind juni gevraagd had hem een paar getuigschriften te zenden, omdat hij met de minister en enkele anderen zou spreken over het onderwijs in de moderne talen, en daarbij de naam van Van Hamel wilde noemen. De Leidse curatoren zouden al zijn ingelicht. Van Hamel zond hem de gevraagde testi-

45 Van Hamel aan Rauwenhoff, 14-12-1881.

46 Van Hamel aan Rauwenhoff, 22-8-1881.

47 Van Hamel aan Rauwenhoff, 29-12-1879; 15-2-1880.

48 Van Hamel aan Rauwenhoff, 15-2-1880; 22-8-1881; 3-9-1881.

49 Van Hamel aan Rauwenhoff, 15-2-1880.

50 Van Hamel aan Rauwenhoff, 22-3-1880.

51 K.H. Boerema, *Allard Pierson. Eene cultuur-historische studie* (Den Haag 1924), 148-171.

monia toe, opgesteld door Paris, Darmesteter en een hoogleraar modern Frans. Daarna hoorde hij niets meer, zodat hij zijn aandacht richtte op Groningen, waar men een door de stad te bezoldigen privatdocent of lector zocht voor Frans. Het voorbeeld van Sijmons had aangetoond dat die functies in een professoraat omgezet zouden kunnen worden, aldus Van Hamel.⁵² Barend Sijmons was in 1878 privatdocent geworden in de Duitse taal-en letterkunde, en als zodanig de eerste docent moderne talen in Nederland. In het voorjaar van 1881 werd hij benoemd tot hoogleraar.⁵³

Op 6 februari 1882 deelde Van Hamel Rauwenhoff mee dat hij bij voorkeur privatdocent zou worden in Amsterdam, maar dat hij al benaderd was door Groningen. Gaston Paris had hem aanbevolen. Men wilde graag dat hij al in september met zijn werk zou beginnen, maar, zo schreef hij op 27 mei 1882, hij had uitstel gevraagd, omdat hij eerst zijn tekstuitgave wilde afmaken en nog verder wilde studeren.

Dat kon hij zich nu ook permitteren, want op 14 mei was zijn vermogende schoonvader De Kok overleden, waardoor de Van Hamels ‘geheel en al onafhankelijk geworden zijn en over een aardig inkomen zullen kunnen beschikken’. Van Hamel hoefde niet meer aan een functie in het middelbaar onderwijs te denken, en als privatdocent zou hij zich desgewenst ook in Amsterdam kunnen vestigen, mocht Groningen niet doorgaan. Van Hamel verzocht Rauwenhoff wel om discreet te zijn, ‘Want al heb ik niet vele vijanden, er zijn toch licht benijders. Ik verdenk zelfs het zoetsappig vrouwtje van Busken Huet, dat ons telkens weer poogt uit te hooren over mijne plannen, van op een gunstig oogenblik man en zoon beide mij in den weg te willen stellen. Huet zelf is veel royaler, maar zijne vrouw vertrouwen wij maar half’.⁵⁴ In december 1882 is in de correspondentie met Rauwenhoff weer sprake van een eventuele post in Leiden – het oude plan van Jonckbloet – waarvoor enkele hoogleraren zich zouden willen inzetten. Van Hamel maakte zich wel enigszins ongerust: Busken Huet zou aan een benoeming voor kunstgeschiedenis in Leiden wel eens de voorwaarde verbonden kunnen hebben dat men zijn zoon Gédéon daar dan een leeropdracht als romanist bezorgde.⁵⁵ Hoe dit ook zij, in Leiden bleek voor Huet geen plaats.⁵⁶

Van Hamel had inmiddels het diploma van de Ecole Pratique verworven; zijn teksteditie van twee middeleeuwse Franse dichtwerken was gereed, maar nog niet aan de beurt om gedrukt te worden.⁵⁷ Het aan Gaston Paris opgedragen werk (*Li romans de carité et miserere du Renclus de Moiliens*) zou pas verschijnen in 1885, opgenomen in de prestigieuze reeks van de Ecole Pratique des Hautes Etudes.

⁵² Van Hamel aan Rauwenhoff, 3-9-[1881].

⁵³ Zie Inge de Wilde, ‘Werk maakt het bestaan draaglijk’. Barend Sijmons (1853-1935) (Groningen 2007) 15-19.

⁵⁴ Van Hamel aan Rauwenhoff, 27-5-1882.

⁵⁵ Van Hamel aan Rauwenhoff, 3-12-1882.

⁵⁶ Zie Olf Praamstra, *Busken Huet. Een biografie* (Amsterdam 2007) 714 en 737.

⁵⁷ Van Hamel aan Rauwenhoff, 3-12-1882.

De eerste leerstoel Frans in Nederland

In de wet op het Hoger Onderwijs van 1876 was de mogelijkheid geschapen aan minstens een Nederlandse universiteit leerstoelen te vestigen in de moderne talen. De bestudering daarvan had tot dusverre geen wetenschappelijk aanzien genoten. Waar docenten Frans of Italiaans optraden, werden zij, op een enkele uitzondering na,⁵⁸ doorgaans gerekend tot de categorie leraren die studenten praktische vaardigheden moesten bijbrengen zoals tekenen, dansen en schermen. De Groningse universiteit, krachtig gesteund door Burgermeester en Wethouders ter plaatse, greep de kans aan die de wet bood en benoemde, zoals vermeld, in 1881 B. Sijmons tot hoogleraar Duits. In 1882 bleek het Ministerie van Binnenlandse Zaken (een afzonderlijk Ministerie van Onderwijs dateert pas van 1918) bereid op de begroting voor 1883 ruimte te maken voor een hoogleraar die zowel de Franse als de Engelse taal- en letterkunde voor zijn rekening zou moeten nemen.⁵⁹ De Groningse curatoren richtten zich hierover op 5 juli 1882 tot de faculteit van letteren en wijsbegeerte in een schrijven, dat zij om het risico van tegenwerking van elders (Leiden?) te vermijden, als 'zeer geheim' classificeerden.

De faculteit antwoordde een week later dat het onwenselijk was Frans en Engels door dezelfde persoon te laten doceren. Sijmons en zijn collega's, de filosoof Van der Wijck en de neerlandicus Moltzer, waren op verzoek van Burgermeester en Wethouders al enige tijd bezig voor Frans en Engels privatdocenten te zoeken die door de stad Groningen bezoldigd zouden worden. Zo waren zij in contact gekomen met Van Hamel, die te Parijs grondig was opgeleid en bovendien accentloos Frans sprak. De faculteit verwees hiervoor naar de bijgevoegde aanbevelingen van Gaston Paris, A. Darmesteter en A. Gazier. Van Hamel had zich reeds bereid verklaard als privatdocent naar Groningen te komen, en zou dus zeker geen bezwaar hebben tegen een benoeming als hoogleraar, aldus de faculteit.⁶⁰

Maar het zou nog bijna twee jaar duren voor het zover was. Het kostte enige tijd voordat de minister inzag dat het beter was Frans en Engels niet door dezelfde hoogleraar te laten doceren. Vervolgens rezen problemen in verband met de eisen die Van Hamel stelde, als gevolg waarvan de benoeming bijna niet doorging. Wat het eerste punt betreft, speelde de faculteit in februari 1883 nog met de gedachte Van Hamel als hoogleraar Frans ook een enkel college over

58 Aan de universiteit van Franeker werd in 1756 de Waalse predikant ter plaatse Jacques Garcin (1720-1796) tot gewoon hoogleraar Frans benoemd. Zijn oratie handelt over 'het nut van de Franse taal' (*Oratio de utilitate linguae Gallicae*, Franeker 1757), zie K.-J. Riemens, *Esquisse historique de l'enseignement du français en Hollande du XVIIe au XIXe siècle* (Leiden 1919) 157, 187-188. Van Hamel noemt hem niet in zijn oratie van 1884.

59 B. Sijmons, 'Het onderwijs in de moderne talen' in *Academia Groningana MDCXIV-MCMXIV. Gedenkboek t.g.v. het derde eeuwefeest der Universiteit te Groningen*, 416-437; Inge de Wilde, *Sijmons*, 14-19, 22-24. Voor het vervolg is gebruik gemaakt van de volgende archivalia: RHC GrA, toegangnr. 46, Archief Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, inv.nr. 659, en van RHC GrA, toegangnr. 47, Archief Curatoren, inv.nr. 382 (ingekomen 1815-1896); inv.nr. 383 (stukken 1883); inv.nr. 384 (stukken 1884).

60 Archief Fac. Letteren, inv.nr. 659 (brief curatoren d.d. 5-7-1882, met concept-antwoord faculteit); Archief Curatoren inv.nr. 382, 1882 (brief Faculteit d.d. 12-7-1882). De drie aanbevelingen zijn later gevoegd bij een brief van de Faculteit aan Curatoren d.d. 19-2-1883 (in omslag 7-3-1883).

Engelse taal- en letterkunde toe te vertrouwen, en naast hem een door de stad Groningen te bezoldigen lector Engels aan te stellen.⁶¹ Deze noodoplossing bevredigde niemand, en curatoren moesten de faculteit op 5 april 1883 tot hun spijt berichten dat zij de minister geen voorstel voor een hoogleraar Frans en Engels konden doen.

Pas in februari 1884 komt er weer schot in de zaak. Zowel de letterenfaculteit als curatoren zijn overtuigd van de grote kwaliteiten van Van Hamel en blijven proberen hem voor Groningen te winnen. Dit lijkt te lukken, todat Van Hamel zijn eisen duidelijk op tafel legt. Hij stelt zich voor zijn onderwijs te geven volgens de methode die hij zich in Parijs en Berlijn heeft eigen gemaakt. De streng filologische bestudering van oudfranse teksten neemt hierin een belangrijke plaats in. Zonder deze component verdient het onderwijs naar zijn mening niet het predicaat wetenschappelijk. Maar de faculteit wijst erop dat Van Hamels toekomstige studenten zich doorgaans zullen voorbereiden op het leraarschap en dat er weinig gymnasiasten onder hen zullen zijn. Voor oudfrans kan wellicht belangstelling gewekt worden onder studenten Nederlands, omdat veel middelnederlandse teksten op Franse voorbeelden teruggaan.⁶²

Van Hamel is echter onbuigzaam. Zo schrijft hij de Groningse curatoren op 24 maart 1884 dat hij meer wil zijn dan een soort repetitor voor aanstaande leraren zonder behoorlijke vooropleiding. Ongeschikte personen zullen door hoge eisen terecht worden afgeschrikt, maar goede studenten juist aangetrokken. Terloops deelt hij mee dat hij het aanbod heeft gekregen in Amsterdam privatdocent te worden in de Romaanse talen, in het bijzonder het oudfrans, en hij voegt hier aan toe: 'Mijne persoonlijke omstandigheden maken dat het aannemen van zulk eene onbezoldigde betrekking voor mij geene al te groote bezwaren zou opleveren'. Mocht men hem in Groningen willen benoemen, dan stelt hij curatoren voor zijn leeropdracht als volgt te formuleren: '...om onderwijs te geven in de Fransche taal, met inbegrip, zooveel noodig, van de beginselen der Romaansche filologie in het algemeen, en in de Fransche letterkunde der Middeleeuwen en van den nieuweren tijd'.⁶³

Van Hamel deelde curatoren mee dat hij naar Nederland zou vertrekken en op 8 april weer terug zou gaan naar Parijs; graag zou hij voor die datum een antwoord ontvangen. Dit bleef uit, en terug in Parijs schreef hij curatoren op 9 april dat hij adviezen had ingewonnen te Amsterdam, Leiden en Den Haag. Zijn opvattingen over de plaats van de filologie waren daardoor alleen maar bevestigd. Zoals de zaken er nu voorstonden achtte hij zich niet in staat de vakopleiding van leraren met de wetenschappelijke beoefening van de Romaanse filologie te combineren. Daarom verzocht hij curatoren hem *niet* voor te dragen voor benoeming.⁶⁴

61 Brief Faculteit d.d. 19-2-1883, Archief Curatoren, inv.nr. 383 (in omslag 7-3-1883).

62 Archief Fac. Letteren, inv.nr. 659, brief curatoren d.d. 4-3-1884 en concept antwoord van Faculteit, verzonden 7-3-1884.

63 Van Hamel aan curatoren d.d. 24-3-1884 (7 blz.), Archief Curatoren, inv.nr. 384, 1884, in omslag 5-4-1884.

64 Archief Curatoren, inv.nr. 384, 1884, omslag 19-5-1884 (stukken i.v.m. benoeming Van Hamel).

Deze brief van 9 april herriep hij op 11 april, na ontvangst van een brief met bijlagen van curatoren d.d. 8 april. Hieruit maakte hij op dat de faculteit hem zou steunen in zijn streven naar verantwoord wetenschappelijk onderwijs, wat onder meer inhield dat studenten Latijn moesten kennen. Dat toonde aan dat 'ook zij [de faculteit] den nieuwen leerstoel niet maken wil tot eene normaal-klasse voor personen die uit de lagere school zijn voortgekomen'. Mocht hij toch worden aangesteld, dan gaarne 'om onderwijs te geven in de Fransche taal, met inbegrip van de beginselen der Romaansche philologie in het algemeen, en in de Fransche letterkunde'.⁶⁵ Het 'zooveel noodig' uit zijn brief van 24 maart liet hij nu weg, waarmee hij de rol van de filologie binnen de voorgestelde leeropdracht nog duidelijker liet uitkomen.

Het College van Curatoren was niet onverdeeld gelukkig met de beide, elkaar tegensprekende brieven. Een lid had waardering voor Van Hamels eerlijkheid en nauwgezetheid, maar andere leden hadden bezwaren tegen zijn 'pedanterie' en 'hoogheid'. Men was het desondanks eens met de faculteit die bij monde van Sijmons verklaard had dat Van Hamel de beste kandidaat was. De minister maakte geen bezwaar tegen vermelding van de filologie in de leeropdracht, en op 11 mei 1884 werd Van Hamel bij Koninklijk Besluit benoemd met ingang van de dag waarop hij zijn openbare lessen zou aanvangen. De leeropdracht was geheel conform Van Hamels voorstel van 11 april.⁶⁶

Van Hamel had een belangrijke overwinning behaald door aan zijn principe vast te houden: zonder filologie geen echte wetenschap. Dat had trouwens de voorvechter van zijn benoeming Sijmons al betoogd in zijn openbare les van 1878.⁶⁷ Zo dacht ook Van Hamels Leidse adviseur erover, de neerlandicus Matthias de Vries. Hij werd door Van Hamel in de eerste weken van april nauwkeurig op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen, zoals blijkt uit een brief van De Vries aan Van Hamel, gedateerd 14 april 1884.⁶⁸ Het is een curieus document.

De eerste vier bladzijden complimenteren Van Hamel met zijn recente beslissing de functie in Groningen af te wijzen; dat was een 'eделе daad'. De Vries toont weinig achting voor de universiteit waar hij van 1849 tot 1853 zelf gedooceerd had. 'De Groningsche Academie graaft zich zelve een graf, door zich tot eene normaalschool voor middelbaar onderwijs te willen vernederen en haar universitair karakter zoo geheel te verloochenen'. Van Hamel had door de eervolle positie te weigeren 'een kloek voorbeeld gegeven van eerbied voor de wetenschap' en voorts 'aan onze autoriteiten eene nuttige les gegeven'. De Vries wenst Van Hamel succes met zijn pogingen in Amsterdam benoemd te worden. Daar kan hij trouwens nuttiger zijn dan bij de brave Groningers die toch nooit goed Frans zullen leren spreken. 'En al konden zij het, wat zou daar nog mede gewonnen zijn? Waarlijk, ge kunt Uwe talenten beter besteden'. Maar ook Amsterdam was voor Van Hamel niet de plaats die hem rechtens toe-

65 Idem.

66 Idem.

67 Zie Inge de Wilde, *Barend Sijmons*, 15.

68 Zie noot 3.

kwam. Dat was alleen Leiden, als het zou lukken daar een leerstoel voor Romaanse filologie te vestigen. De kansen daarvoor waren echter niet gunstig, gezien 'de thans heerschende bezuinigings-manie'.

De Vries wilde – zo schrijft hij – deze brief juist dichtvouwen toen hij tot zijn verbazing Van Hamels tweede bericht ontving, waarin deze aankondigde dat hij de leerstoel toch zou aanvaarden. De Vries voegde daarop nog twee bladzijden aan zijn brief toe, maar vond het blijkbaar niet nodig de eerste vier bladzijden achter te houden. In het nieuwe slot toont hij wel enig begrip voor Van Hamels besluit, omdat de Groningers bijtijds eieren voor hun geld hebben gekozen. Maar dan volgt:

Het beginsel van een Romaanschen leerstoel is nu gewonnen. Laat Groningen er de eerstelingen van genieten, à la bonne heure; maar lang zal het, hoop ik, niet duren, of de Noordsche heeren zullen U moeten afstaan aan Leiden, want hier, en hier alleen, is Uwe plaats, hier alleen kan Uwe werkzaamheid vrucht dragen voor de wetenschap. Dat blijve dus nu voortaan ons program, U met Uwen leerstoel naar Leiden te doen verhuizen. Intusschen hebt gij dan misschien een leerling gevormd, die na Uw vertrek de Groningsche ondermeesters Fransch kan leeren spreken. Dan zijn de heeren dáár tevreden en wij hebben het doel bereikt, waarnaar wij al zoo lang vergeefs hebben gestreefd!

Met een hartelijk *omnia fausta*, voor alles wat U nu wacht,
steeds Uw M. de Vries

De brief van De Vries, hoe weinig geschikt ook om de toekomstige hoogleraar te enthousiasmeren, bewijst in elk geval wel dat Van Hamels reputatie als romanist onomstreden was. Met de benoeming van Van Hamel kreeg Groningen een voorsprong op de andere universiteiten, althans die in Nederland, want vooral in Duitsland was de wetenschappelijke beoefening der romanistiek reeds ver voortgeschreden.

Op 29 september 1884 hield Van Hamel zijn oratie, getiteld *La chaire de français dans une université néerlandaise*. Hij zette zijn programma uiteen, waarbij hij het zwaarste accent legde op de historisch-filologische aspecten van zijn leeropdracht. Maar voor de studie van de Franse letterkunde diende daar de artistieke benadering aan te worden toegevoegd ('l'étude artistique du français').⁶⁹ Hij betreurde het dat de wet aan studenten in de moderne talen niet de mogelijkheid bood universitaire examens af te leggen of te promoveren. Daardoor hing de leerstoel enigszins in de lucht.⁷⁰ Aan het slot van zijn oratie richtte Van Hamel zich onder meer tot zijn vader, de emeritus predikant Joost Adriaan van Hamel, en herinnerde hem aan het jaar 1858, toen de eerste steen werd gelegd van de Waalse kerk te Groningen. Van Hamel senior had zijn 16-jarige zoon Anton Gerard gevraagd die handeling te verrichten, omdat hij later predikant zou worden. Maar nadat deze zoon zich vijf jaar geleden uit dit ambt had teruggetrokken, legde hij nu een ander fundament, dat van een nieuw on-

69 *La Chaire*, 27.

70 *Idem*, 34.

derwijs. Toch bestond er een nauw verband tussen beide handelingen, aldus Van Hamel, want hij dankte zijn inwijding in het Frans en zijn literatuur aan het feit dat zijn vader en hijzelf Waals predikant waren geweest.⁷¹

Wetenschap en cultuur

In Groningen hield Van Hamel zich bezig met alle aspecten van de Franse taal- en letterkunde; voor de studie van de experimentele fonetiek richtte hij zelfs een laboratorium in. Hij gaf ook colleges Provençaals en Italiaans. Als voorzitter van de examencommissie voor de akten Frans spande hij zich met succes in om het niveau van het onderwijs in dit vak op de middelbare school te verhogen. Al kon hij dan geen doctorandi of doctores afleveren, hij verwierf zich een vooraanstaande plaats in de universitaire gemeenschap en bekleedde in 1896-1897 het rectoraat. Dit krijgt meer relief wanneer men bedenkt dat Leiden pas in 1962 de eerste rector zou benoemen die afkomstig was uit de groep van de moderne talen: S. Dresden, de hoogleraar Frans.⁷²

Buiten de universitaire kring werd Van Hamel vooral bekend door zijn artikelen in *De Gids*, waarvan hij van 1887 tot aan zijn dood in 1907 redacteur was.⁷³ Een aantal daarvan nam hij op in zijn bundels *Het letterkundig leven van Frankrijk*, waarvan de eerste twee delen het licht zagen in 1898. Het derde deel verscheen postuum in 1907, het vierde in 1908. De inhoud van deze bundels kan hier alleen vluchtig worden aangeduid. De meeste artikelen gaan over poëzie en toneel; romans komen nauwelijks aan de orde. De negentiende eeuw krijgt ongeveer even veel aandacht als de middeleeuwen en de zeventiende eeuw tezamen. Van Hamel beperkt zich niet tot Frankrijk, maar wijdt ook studies aan de Franstalige Belgische auteurs Georges Rodenbach, Maurice Maeterlinck en Emile Verhaeren. Van Hamels artikelen over 'Dramatische dictie'⁷⁴ en 'Gesproken en geschreven Frans'⁷⁵ hebben veel invloed gehad. In een aantal artikelen zijn persoonlijke herinneringen vervlochten, zoals in 'Gaston Paris en zijn leerlingen'.⁷⁶ Zeer instructief is het in 1902 tot stand gekomen uitvoerige artikel 'Franse symbolisten'.⁷⁷

Als voortreffelijk spreker was Van Hamel veel gevraagd en hij behoorde rond 1900 tot 'de vaste kern van verhandelend Nederland'.⁷⁸ Zijn beschouwing

71 Idem, 40.

72 Zie *Rede uitgesproken door de Rector Magnificus Prof. Dr. S. Dresden bij de overdracht van het rectoraat aan Prof. Dr. W. den Boer op 16 September 1963*: 'Toch heeft het tot dit jaar geduurd voordat een hoogleraar uit deze groep [moderne talen] afkomstig Rector der Universiteit werd. Ik beschouw mijn rectoraat dan ook als een eerbewijs aan deze studierichtingen'.

73 Zie Remieg Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam 1997) 511-515.

74 *Letterkundig leven* 2, 205-235.

75 *Letterkundig leven* 2, 1-36.

76 *Letterkundig leven* 1, 1-52.

77 *Letterkundig leven* 3, 1-88.

78 Aldus A.B.G.M. van Kalmthout, *Muzentempels. Multidisciplinaire kunsteringen in Nederland tussen 1889 en 1914* (Hilversum 1998) 191.

‘Dramatische dictie’ had hij eerst als lezing gegeven in de Haagsche en de Rotterdamsche Kunstkring. Hij organiseerde ook lezingen van anderen, zoals de tournee die Emile Verhaeren in januari 1907 in Nederland maakte en waarop de lezers in *De Gids* werden voorbereid.⁷⁹ Van Hamel trad niet alleen op als spreker, maar ook als voordrachtskunstenaar. Hij had een bijzondere voorliefde voor Maeterlinck’s *Intérieur*, dat hij voorlas in het Frans of in zijn eigen Nederlandse vertaling.⁸⁰ Hij was een fervent liefhebber van het toneel en speelde in kleine kring soms ook zelf. De Belgische schrijfster Virginie Loveling heeft hem samen met zijn vrouw Elise in Parijs zien optreden tijdens de soiree die Huet en zijn vrouw op 10 januari 1885 gaven ter gelegenheid van hun 25-jarig huwelijk. Zij schrijft: ‘Nooit zal ik de indruk vergeten, dien hun spel, op mij niet alleen, maar op de aanwezigen maakte; men zou gewaand hebben toneelspelers van beroep, heel kundige toneelspelers voor zich te hebben’. Een Fransman naast haar had opgemerkt: ‘on dirait des professionnels’. Op een andere gast van die avond, Andries Bonger, maakte Van Hamel ook de indruk van ‘een geboren acteur’, maar dan in minder gunstige zin, want hij voegde er aan toe: ‘misschien is hij er nog te verwaand voor, want niet alleen ruikt hij naar de pommade, maar nog erger naar de pedanterie’.⁸¹

Van Hamel was een mondaine verschijning die sommigen blijkbaar irriteerde. Hij moet wel iets van een dandy gehad hebben. Lodewijk van Deyssel, op dit terrein de kenner bij uitstek, ontmoette hem in 1883 tijdens zijn verblijf in het pension aan de Boulevard Haussmann 29 waar het echtpaar Van Hamel-de Kok toen woonde. In zijn *Gedenkschriften* beschrijft hij Van Hamel licht ironisch als briljant causeur, ‘eigenlijk geboren om in goede Fransche salons te praten’, en die na het diner leunend op de schoorsteenmantel soms een ‘classieke Théâtre-Français-salon-realistische houding’ aannam. Hij droeg een daspeld die ‘een, waarschijnlijk uit verschillende edelsteenen bestaande, vlieg voorstelde’. Het aardige nu was dat deze vlieg zich elke dag op een ander gedeelte van Van Hamels das bevond. Zonder dit streng te veroordelen, bespeurde Van Deyssel hier wel ‘een zekere coquetterie’. Elders rekent hij Van Hamel tot de nobele ‘hommes magnifiques’, of vergelijkt hij hem met een Franse zanger; ‘maar aller-aangenaamst gerust stellend lag het kunstenaarachtige in een kader van hooge fatsoenlijkheid’.⁸²

In overeenstemming met de door hem bevochten leeropdracht bleef Van Hamel, naast zijn vele andere activiteiten, ook trouw aan de filologie. Hij publiceerde in de reeks van de Ecole Pratique des Hautes Etudes in 1892 opnieuw een editie van een middeleeuwse tekst. Het betrof de *Lamentationes Matheoluli*, waarvan hij de Latijnse tekst uitgaf op basis van een door hem ontdekt Utrechts handschrift, samen met een oudfranse vertaling. De commentaarband

79 Van Kalmthout, *Muzentempels*, 178, 515-517.

80 Naar hij zelf meedeelt in *Letterkundig leven* 3, 166. De vertaler ‘Antonio’ is Van Hamel.

81 Beide beschrijvingen geciteerd bij Olf Praamstra, *Busken Huet*, 779.

82 Zie Harry G.M. Prick, (ed.), Lodewijk van Deyssel, *Gedenkschriften*, I (Zwolle 1962) 274-276; 282-283; 285.

verscheen in 1905, maar een derde deel dat de index en het glossarium zou bevatten heeft hij niet meer kunnen voltooiën. Over deze misogyne *Lamentationes* schreef hij tevens een opstel in *De Gids* onder de titel ‘Middeleeuws anti-feminisme’, een ideologie waarmee hij overigens bepaald niet sympathiseerde. Op de eerste bladzijde constateerde hij met instemming dat vrouwen al aan gymnasia doceerden en in de collegebanken zaten, waaruit hij, wellicht te optimistisch, afleidde ‘dat de vrouw haar pleit nagenoeg heeft gewonnen’.⁸³ In de Groningse collegebanken kon men zijn vrouw Elise aantreffen, die zich in 1885 bij de Letterenfaculteit had ingeschreven, de eerste vrouw van een hoogleraar die dit deed. Na haar overlijden in 1887 hertrouwde Van Hamel in 1896 met Clara Maria van Stockum (1869-1953), die in 1898 en opnieuw in 1903 bij dezelfde faculteit werd ingeschreven.⁸⁴ Hoezeer Van Hamel behoorde tot het progressief-liberale Groningse geleerdenmilieu blijkt ook uit het feit dat het echtpaar Van Hamel-Van Stockum lid was van de Vrouwenbond ter plaatse.⁸⁵

Per 1 mei 1907, dus op 65-jarige leeftijd (de gebruikelijke leeftijd was 70), besloot Van Hamel met emeritaat te gaan om zich in Parijs te kunnen vestigen. Op 3 april van dat jaar maakte hij echter een ongelukkige val in de Amsterdamse Stadsschouwburg en hij overleed kort daarna, op 15 april. Zijn opvolger was al benoemd; het was Jean Jacques Salverda de Grave, die zijn oratie hield op 1 mei 1907 en daarin gevoelvolle passages wijdde aan zijn leermeester.⁸⁶

Van Hamel heeft niet meer meegemaakt dat zijn vak aan de Nederlandse universiteiten een volwaardige plaats kreeg. Het eredoctoraat dat hij op 22 juni 1886 kreeg van de Universiteit Utrecht was noodgedwongen nog een doctoraat in de Nederlandse letteren.⁸⁷ Het was vooral dankzij de inspanningen van Sijmons dat in 1921 het Academisch Statuut tot stand kwam, dat de mogelijkheid bood in de moderne talen universitaire examens af te leggen en te promoveren.⁸⁸ Het was echter dankzij Van Hamel dat de studie van de Franse taal- en letterkunde zich in ons land tot een wetenschappelijke discipline had ontwikkeld.

Hans Trapman,
trapman@fbk.eur.nl

83 Geciteerd naar *Letterkundig leven*, 4, 180-214; zie 180.

84 *Album studiosorum Academiae Groninganae* (Groningen 1915) 361, 392, 405.

85 Zie Inge de Wilde, *Nieuwe deelgenoten in de wetenschap. Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871-1919* (Diss. Amsterdam, z.pl., 1998) 123, 309-310.

86 *Quelques observations sur l'évolution de la philologie Romane depuis 1884* (Leiden 1907) 3-4, 35-36, 40.

87 *Album Promotorum der Rijksuniversiteit Utrecht 1815-1936* (Leiden 1963) 151 ('literarum patriarum doctor').

88 Zie Inge de Wilde, *Sijmons*, 42-43.